

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

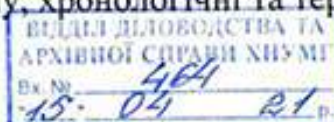
САВЧЕНКО Тетяни Василівни
ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ
АРХІТЕКТУРИ ПОЛТАВИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ
на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Тема дослідження історичної забудови міст України на межі ХІХ-ХХ століть є надзвичайно актуальною, враховуючи агресивний неконтрольований наступ сучасної забудови на історичне середовище і аварійний стан більшості пам'яток архітектури. Сьогодні ця проблема загострилася як в великих містах, так і в середніх містах. Авторка визначила актуальність теми роботи, зазначивши нестачу ґрунтовної інформаційної бази щодо всебічної характеристики будівель даного періоду, їх композиційно-стильового розвитку, процесів стилеутворення та впливу цих об'єктів на подальшу еволюцію архітектури Полтави на межі століть, підкресливши небезпеку втрати вагомого пласту культурно-історичної спадщини міста, що пов'язано з існуванням реальних проблем з її збереження в умовах сучасного використання, реконструкцією та забудовою історичного центру міста, про що опонент сказав на початку свого відгуку. Дійсно, поява такого дослідження, особливо в разі його опублікування, сприятиме врегулюванню взаємовідносин між «старим» та «новим», історичним та сучасним і спонукатиме фахівців та міську громаду до толерантності й коректності у прийнятті рішень по збереженню історичного середовища.

В дисертації було застосовано методи: синхронічного та діахронічного аналізу, порівняльно-історичного методу, історико-генетичного методу, метод системно-структурного аналізу та метод стилістичної ідентифікації об'єктів. Також застосовані характерні для архітектурних досліджень спеціальні методи (порівняльного, морфологічного та композиційного аналізів, графоаналітичний метод) і загальнонаукові методи: емпіричні (спостереження, обміри, фотофіксація), загальнологічні (абстрагування, моделювання, аналіз, синтез, індукція, дедукція) та теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного; гіпотези та припущення).

Дисертація складається із вступу, 4-х розділів, висновків до них, загальних висновків по роботі, списку використаної джерел (на 201 позиціях) та 6-ти додатків. Основний зміст та результати дослідження висвітлено в 12 наукових публікаціях. Серед них: 4 статті у фахових виданнях України; 2 – у зарубіжних виданнях, у тому числі 1 у збірці, що входить до наукометричної бази даних SCOPUS; 1 стаття за матеріалами конференції та 5 тез доповідей.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та цілі роботи визначено об'єкт і предмет дослідження, завдання, методологічні засади й методи; встановлено наукову новизну, хронологічні та територіальні

межі, теоретичне та практичне значення дослідження; повідомлено про апробацію його результатів.

У першому розділі: «Передумови формування архітектури Полтави кінця XIX – початку XX століть та її характеристика» авторка розглядає генезис архітектури епохи модерну Європи та України, визначає передумови й чинники формування та розвитку забудови Полтави цього періоду, досліджує типологію архітектурних об'єктів та їх локалізацію в структурі міста. В цьому розділі авторка характеризує стиль модерн та архітектуру модерну як уособлення протиріч соціальних, економічних, політичних та культурологічних процесів кінця XIX – початку XX століття, проводить комплексний аналіз вітчизняної та зарубіжної джерельної бази, аналіз чинників впливу на формування модерну в Україні – спочатку в різних регіонах з різною політичною приналежністю, а згодом зосереджуючись на ситуації в Полтаві, зазначаючи, що у Полтаві це проявилось в адміністративній та культурній залежності від централізованої російської влади, що у поєднанні з ідеологічним значенням міста, як символу перемоги над шведами сприяли продовженню класицистичних традицій в архітектурі періоду дослідження, особливо в громадських будівлях, і в тому, що суттєвий вплив на розвиток архітектури Полтави того періоду здійснювався через персоналії архітекторів, більшість архітекторів, які працювали в місті у досліджуваній період, були випускниками Петербурзького інституту цивільних інженерів, Петербурзької академії мистецтва та Петербурзького сільськогосподарського інституту. Ще одним напрямком названо вплив східного та центрального осередку запрошенням до проектування в Полтаві архітекторів з більш розвинених міст в вплив харківської архітектурної школи виявлений у розвитку українського національного романтизму.

На основі проведених досліджень авторкою було сформовано типологічний каталог архітектурних об'єктів Полтави кін. XIX – початку XX ст., до якого включено 122 об'єкта і визначено, що у цей період поява та локація вищевказаних полтавських об'єктів визначалися їх суспільним статусом й функціональним призначенням та у значній мірі сприяла докорінній зміні містобудівного масштабу й архітектурного образу центральної історичної частини міста. Вони формували більшість забудови головних вулиць тодішньої Полтави.

В цьому розділі авторкою визначено три етапи забудови тогочасного міста: 1890-1900 рр. — будівлями торговельно-житлового призначення; 1900-1910 рр. (найбільш активного будівництва) — переважно громадськими й прибутковими будівлями; 1910-1917 рр. (зниження темпів та розширення напрямків розбудови міста) — переважно житловими будинками.

У другому розділі: «Джерельна база та методика вивчення архітектури Полтави кінця XIX – початку XX століть» авторка провела аналіз стану вивчення архітектури Полтави досліджуваного періоду в історичних та наукових джерелах, архівних та картографічних матеріалів, окреслено методи наукових досліджень, на основі яких сформовано методичку дисертаційної роботи. Про обізнаність дисертанки з вибраною темою

свідчить ґрунтовний аналіз вітчизняних і закордонних джерел з визначенням кола досліджених і недосліджених питань, що аргументує сформульовані нею задачі дослідження. Цінним теоретичним внеском є аналіз джерельної бази, присвяченої забудові Полтави вказаного періоду, враховуючи маловідомість цих джерел. Авторка систематизувала їх за чотирма періодами з визначенням відомих прізвищ та охарактеризувала досягнення праць кожного з виділених нею періодів.

Аналіз виявлених у ході дослідження літературних та наукових праць дозволив їй стверджувати, що вони лише частково висвітлюють окремі питання розвитку архітектури даного періоду, оскільки відсутні системні дослідження композиційно-стильових особливостей об'єктів дослідження, недостатньо вивчені передумови та чинники формування архітектури даного періоду, не виявлено її значення у створенні архітектурно-просторового обличчя міста.

Методологічну базу дослідження складає культурологічний підхід, який розглядає архітектурний стиль як відображення певних духовних цінностей, філософських думок та сенсів епохи. Поряд із цим робота спирається на концепцію про природу історизму, як рефлексивного явища по відношенню до історичних стилів. В роботі застосовані елементи системного підходу, які розглядають архітектуру Полтави досліджуваного періоду як цілісну систему з ієрархічною структурою. Виділено ієрархічні рівні проведення дослідження: архітектурне середовище міста, забудова вздовж вулиці, будівля, деталь, архітектурний елемент. Виявлення стилів у розвитку архітектури міста досліджуваного періоду проведено на основі методу стилістичної ідентифікації об'єктів, який окрім модерну застосовано для еkleктики та цегляного стилю.

Було запропоновано проводити дослідження в три стадії (структурно-прогнозній, технологічній та верифікаційній) та складається з п'яти основних етапів та одного підготовчого (цільового), на якому визначаються напрямки наукового дослідження.

У *третьому розділі «Особливості архітектури епохи модерну Полтави»* авторка визначає стилі в архітектурі Полтави кінця XIX – початку XX століть та фази їх розвитку, аналізує архітектурні форми будівель міста досліджуваного періоду та характерні архітектурні елементи у формуванні стилів, виявляє закономірності формування архітектурно-планувальної композиції будівель. В ході проведених досліджень виявлено 162 будівлі кінця XIX – початку XX століття, які збереглися в різному фізичному стані до цього часу. Серед них виявлено об'єкти еkleктики (неоренесанс, неокласицизм, неоготика, неомавританський стилі) — 36 (23%), цегляного стилю — 87 (54 %); національного романтизму (українського — 4; російського та північного по одному) — 6 (4 %); модерну — 32 (19 %). В архітектурі Полтави епохи модерну виявлено 8 гібридних видів модерну: декоративний модерн з раціоналістичними тенденціями, раціоналістичний модерн з декоруванням конструктивних елементів, раціоналістичний модерн з елементами цегляного стилю, декоративний модерн з елементами

класичних традицій, раціоналістичний модерн з елементами класичних традицій, неокласика модернізована, модерн еkleктичний, еkleктика модернізована та 7 гібридних варіантів цегляного стилю: цегляний стиль з елементами готики, цегляний стиль з елементами романської архітектури, цегляний стиль з елементами ренесансу, цегляний стиль з елементами класицизму, цегляний стиль з елементами бароко, цегляна еkleктика.

Авторкою на основі власних досліджень і аналізу джерельної бази виявлено три фази розвитку архітектури Полтави досліджуваного періоду:

– *рання* (1896-1903 рр.), яка характеризується активним впливом історичних прототипів на розвиток декоративно-художньої та раціоналістичної лінії. Що проявилось в еkleктиці (неоренесанс, неоготики, неороманіка) та варіаціях цегляного стилю;

– *зріла* (1903-1910 рр.) з активними проявами національної самобутності у стилі українського національного романтизму, розвитком модерну під впливом європейських стильових тенденцій. Прояви еkleктики зменшуються, але історичні прототипи активно впливають на формування об'єктів модерну, утворюючи гібридні стилі. Серед історичних прототипів переважає класицизм;

– *пізня* (1910-1914 рр.) характеризується прагненням до раціоналізації форми, що виявився у застосуванні врівноважених симетричних композицій та зменшенні кількості архітектурних деталей. На розвиток модерну відчутно впливає цегляний стиль та неокласицизм. Продовжує розвиватися український національний романтизм.

Аналіз стильового розвитку архітектури Полтави кінця XIX – початку XX століть показав, що найбільшого поширення набув цегляний стиль, а архітектурна форма будівель міста цього періоду залежала від фази розвитку та стилю. Перевага класицистичних прототипів у першій фазі та прагнення до раціоналізації форми у третій сприяла поширенню симетричних центральноосевих композиційних схем та малорозвинених силуетів фасадів. Середньовічні прототипи у першій фазі та розвиток українського національного романтизму й модерну в другій фазі урізноманітнили композиційні засоби організації форми з активними силуетами та асиметричними фасадами. З'ясовано, що найбільш дієвими засобами гармонізації архітектурних форм будівель у досліджуваний період були архітектурний масштаб та пропорційні співвідношення, засновані на золотому перетині та похідних йому величинах. Виявлена подібність пропорційної організації будівель різних стильових напрямів, перевага симетрії, малорозвиненого силуету та дрібномасштабність декоративних елементів, що забезпечувало спорідненість забудови досліджуваного періоду з попереднім періодом класицизму.

В архітектурі Полтави досліджуваного періоду виявлені наступні схеми планувальної організації прибуткових будинків: симетрична односекційна з розташуванням сходової клітки на головній осі будинку; асиметрична односекційна з розташуванням сходової клітки (або декілька окремих

сходових кліток) в торці будинку; симетрична трисекційна з асиметричними секціями; асиметрична кутова.

Підкреслюється, що стильові тенденції модерну «проектування з середи на зовні» не відобразилися в планувальному вирішенні будівель Полтави досліджуваного періоду.

В *четвертому розділі «Розвиток архітектури Полтави з історичною забудовою»* досліджено розвиток об'ємно-просторової композицій будівель періоду дослідження в структурі міста, особливості стильового розвитку архітектури Полтави кінця XIX – початку XX століть та з'ясовано роль досліджуваних об'єктів у подальшому розвитку архітектури міста. Підкреслено, що композиційна структура міста формувалася прийомами регулярного планування доби класицизму та розвивалася з урахуванням закладеної на попередніх етапах системи архітектурних домінант, що фіксували візуальні композиційні осі. З'ясовано, що наявність соціально-функціональної ієрархії серед будівель міста слугувала першочерговим обґрунтуванням їх локацій – у рядовій забудові вулиць, кутовому акцентуванні кварталів та відокремленому від забудови домінуванні. Виявлено, що традиційна периметральна забудова кварталів Полтави вплинула на активний розвиток фасадної композиції досліджуваних об'єктів з перевагою горизонтального вектора, метро-ритмічною організацією та поширенням прийому різнофасадності будівель за композиційним рішенням і рівнем деталізації. Поширення забудови вздовж «червоної лінії» сприяло формуванню двох видів композиційної фронтальності (ідеальної, збереженої), а зміщення окремих частин будівель (формування ризалітів) – утворенню фронтального простору шляхом часткового включення глибинного вектора розвитку композиції в загальну фронтальність поверхні.

Зазначено, що *поширення гібридних стилів модерну в архітектурі міста* пов'язане з запозиченням ознак європейських аналогів модерну переважно на рівні деталей та впливом місцевих традицій на їх формоутворення. В Полтаві виявлена менша кількість варіантів гібридних стилів у порівнянні з Харковом, що пов'язано з використанням меншої кількості історичних прототипів та значно меншою кількістю об'єктів модерну. Перевага надавалася гібридним стилям раціоналістичного модерну (особливо з елементами цегляного стилю) та класицизованому модерну на третій фазі розвитку.

Важливим результатом є підкреслення ролі досліджуваних об'єктів у розвитку архітектури Полтави, як важливої складової історико-культурної спадщини міста і зауважено продовження композиційно-стильового розвитку архітектури періоду дослідження у впливі класицизму на архітектуру міста всіх періодів, у тому числі сучасного.

Серед загальних висновків варто виділити найбільш, на мій погляд, важливі.

1. Виявлено об'єктивну базу дослідження, яка стала підґрунтям сформованого типологічного каталогу архітектурних об'єктів Полтави цього періоду за їх первинним функціональним призначенням. Каталог налічує 122

будівель – представників 13 типів громадських та житлових об'єктів. Встановлено етапи забудови тогочасного міста: 1890-1900 рр. — період будівництва будівель торговельно-житлового призначення, 1900-1910 рр найбільшої активності забудови міста, переважно громадськими й прибутковими будівлями та 1910-1917 рр. — зниження швидких темпів будівництва, розширення напрямків розбудови міста.

2. Серед досліджених об'єктів (162) ідентифіковано будівлі: еkleктики (неоренесанс, неокласицизм, неоготика, неомавританський стилі) — 36 (23%), цегляного стилю — 87 (54 %); національного романтизму (українського – 4; російського та північного по одному) — 6 (4 %); модерну — 32 (19 %). Серед них виявлено 8 гібридних стилів модерну та 7 гібридних варіантів цегляного стилю. Виділено три фази стильового розвитку архітектури міста у цей період: ранню (1896-1903 рр.) — ретроспективну, зрілу (1903-1910 рр.) — інноваційну (декоративну), пізню (1910-1914 рр.) — раціоналістичну. Композиційно-стильовий розвиток виявлений в модифікації архітектурних форм та деталей як основних носіїв стильових ознак у бік раціоналізації та спрощення.

3. Виявлено поширення симетричних центральноосевих композиційних схем і малорозвинених силуетів фасадів у першій фазі розвитку, урізноманітнення композиційних засобів організації форми й активним силуетам з асиметричними фасадами у другій та спрощення форм і силуетів – у третій фазі, що цілком відповідає стильовому розвитку в цих фазах. Найпоширенішою архітектурно-планувальною схемою особняків Полтави досліджуваного періоду була анфіладно-коридорна. Основними типами планувальної композиції прибуткових будинків стали: одnoseкційний двопролітний, багатосекційні (переважно три секційні), одnoseкційний коридорного типу з одноквартирною секцією. Серед громадських будівель виявлені компактна, центрична, лінійна (фронтальна і глибинна) та складна композиційно-планувальні схеми.

4. Будівлі кін. XIX – поч. XX ст. в значній мірі сприяли докорінній зміні містобудівного масштабу та архітектурного образу міста, за рахунок збільшення поверховості та щільності забудови. Планувально-просторова структура Полтави розвивалася з урахуванням, закладеної в добу класицизму системи регулярного планування та мережі композиційних доміант. Периметральна забудова на той час залишилася не сформованою, що обумовлено поєднанням фронтальної (зблокованої) забудови вулиць (прибуткові будинки) та окреmostоячих будівель (особняки, громадські будівлі).

5. Виявлено особливості стильового розвитку архітектури міста, які полягали в: перевазі застосування класицистичних прототипів в архітектурі громадських будівель, а середньовічних та східних прототипів й усіх видів модерну — в житлових; розвитку цегляного стилю, який переважав в архітектурі міста досліджуваного періоду (54% об'єктів дослідження); утворенні Полтавського центру українського національного романтизму; стриманості у проявах ознак модерну, які проявилися переважно в формах

архітектурних деталей; одночасному впливі східного та центрального осередків на архітектуру Полтави через запозичення стильових і композиційних рішень, характерних для будівель Харкова та Києва; поширенні гібридних стилів в архітектурі міста.

6. Роль досліджуваних об'єктів виявлена у їх місці в просторовій композиції сучасного міста та впливі на подальший композиційно-стильовий розвиток. Найбільшого поширення в архітектурі міста всіх періодів у тому числі сучасного набули класичні стилі, значно меншого розвитку зазнали український національний романтизм та раціоналістичний модерн (в авангардних течіях конструктивізму на функціоналізму). Виявлено вплив архітектури Полтави кін. ХІХ – поч. ХХ ст. на сучасну забудову міста через стильові інтерпретації та цитування (стильову імітацію).

Попри дуже хороше враження від дисертації, висловлю ряд зауважень в якості побажань в разі публікації цієї роботи як монографії.

1. Занадто детально розписано зміст в анотаціях включно до підрозділів, можна було охарактеризувати розділи узагальнено, без посилання на конкретні підрозділи і їх назви. Натомість в анотаціях варто було навести основні висновки – українською і англійською, як квінтесенцію роботи.

2. В термінологічному словнику можна було не розшифровувати загальновідомі назви «Ар-нуво», «Еклектика», «Історизм», «Модерн», «Сецесія», «Стилізація» та ін., зосередившись лише на авторських термінах і специфічних термінах в роботі (стор.20-21,24,25).

3. Традиційно розділ 1 – це огляд джерельної бази і стан дослідження проблеми, тобто підрозділ 1.1. – Огляд джерел, у Вас зроблено інакше, це стає розділом 2.1 (стор.82). На стор.92 наведено надто великий перелік номерів джерел [5, 16, 20, 22, 35 – 37, 48 – 50, 53, 60, 67 – 69, 81 – 82, 84, 91 – 125, 134 – 137, 155 - 157, 159 –162, 167 –169, 176, 185 – 187, 196, 199 – 201], Росії [23, 45, 60, 62 – 66, 78 – 80, 90, 101, 154] та Європі [45, 47, 60, 62 – 64, 85, 154, 175, 177 – 179, 195], варто було його якимось розділити на кілька речень.

4. Розділи повинні починатись з нової сторінки, а не на одній сторінці з висновками попереднього розділу (стор.82,116,197).

5. Назва підрозділу 2.2. «Підходи і методи...» зменшує важливість дослідження, слово «підходи» не слід було давати, краще «Методологія і методи...» (стор.92).

6. Назва «Методика...» (підрозділ 2.3) стосується скоріше практичних дій – методика реставрації фрески, методика реставрації пошкодженого мурування, натомість в Вашому випадку це методологія (стор.102).

7. Методологія і методи дослідження можуть бути описані в одному з висновків до розділу 2, але не в загальних висновках, які є більш глобальними (висновок 3). Методологія і методи – це апарат роботи для вирішення конкретних задач, а загальні висновки описують не апарат, а результати роботи за допомогою цього апарату.

8. В авторефераті на стор.8 та 12 та в дисертації на стор.198,200,214,223,225,227,228,230,233 великий масив тексту не розділений на абзаци, що ускладнює його сприйняття.

9. В загальних висновках застосовано термін «зріла (1903-1910 рр.) — інноваційна (декоративна) фаза розвитку», я все-таки порадила б не застосовувати термін «інноваційна» відносно історичної забудови і використовувати якісь загальноприйняті терміни для характеристики забудови цього періоду. Інноваційна архітектура найчастіше пов'язана з ХХІ століттям, це вводить читача в оману.

Однак вказані зауваження стосуються виключно стилістики і технічного оформлення роботи і не впливають на зміст і новаторство дисертації.

Дисертація САВЧЕНКО Тетяни Василівни «ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ПОЛТАВИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ» являє собою завершене наукове дослідження, виконане на високому рівні відповідно всіх вимог, які висуваються ДАК України до кандидатських дисертацій, тому я вважаю, що її авторка – Савченко Тетяна Василівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Офіційний опонент:

Доктор архітектури, професор
кафедри основ архітектури і
архітектурного проектування
Київського національного
університету
будівництва і архітектури,
нострифікований
доктор хабілітований

*Підпис Ю.В.Івашко
засвідчую
Перший проректор
АНУБА*

Ю. Івашко

Ю.В.Івашко

Чернишев Д.О.